

EESTLASED OMAVAHEL — TAEVAS JA MAA PEAL

Hajamärkmeid ühe eesti teatri
tähtpäevaga seotud lavastuse
muljete põhjal

ÜLO TONTS

Andrus Kivirähk, „Teatriparadiis“.
Lavastaja: Ain Mäeots. Kunstnik: Iir Hermeliin.
Muusikalised kujundajad: Ain Mäeots ja Toomas Lunge. Osades: Andres Dvinjaninov, Jüri Lumiste, Hannes Kaljujärv, Riho Kütsar, Margus Jaanovits, Indrek Taalmaa, Jan Uuspõld, Raimo E. Tamm, Ott Sepp, Aivar Tommingas, Helena Merzin, Marika Barabanštšikova, Liina Tennosaar ja Kais Adlas.
Esietendus 27. III 2006 Vanemuise suures majas.

1

Viimasest rahvusvahelisest teatripäevast peale toimib Vanemuise mängukavas menukalt kavalehel ja koondafiššidel teatraalseks jandiks nimetatud „Teatriparadiis“, nii nagu Andrus Kivirähk on selle kirjutanud ja Ain Mäeots lavale seadnud. Lugesin kõigepealt näidendi teksti, mis kogemata kätte sattus, ning vaatasin kontroll- ja esietendust. Muljed olid head. Teatriinimestest publiku ees mängitud esietendusel ootasid küll aktiivsemat vastuvõttu. See soov läks kuhjaga täide 19. mai õhtul vaadatud „reaetendusel“, mis andis eelmistest

mõjuvama ja ka muidu erakordse teatrielamuse ja -kogemuse. Etenduse algusest lõpuni ulatunud üksmeelset publiku naeru nagu sellel õhtul ei ole enam ammu kuulnud. Kui kuulmine ikka on õige sõna, kui ise möllu sees oled ja sellest osa võtad. Kes ütles, et teatrilooline tükk, nii et vaataja nagunii paljust aru ei saa? Sai aru küll ja naljakas oli see kõik päris kindlasti ka. „Ei ole enam ammu kuulnud“ tähendab, et ei mäleta, millal ja mispärast vaatajad eelmisel korral niiviisi lustisid.

Niiviisi kogu südamest ja nagu ennast unustades naerab just täissaal. Vaatajaid pilgeni täis oli Vanemuise suure maja saal tollel õhtul tõepoolest. Asja juurde käis muidugi ka arvutu hulk aplause etenduse ajal.

Abstraktsemate mõtete ringi tõustes saab ütelda, et nii üksmeelselt võivad teatris või mis tahes teises paigas naerda ainult eestlased omavahel. Või mõni teine rahvas, kellel on oma rahvuslik teater, inimesed, kes küll üksteist ei tunne, aga on kasvanud ja elavad ühises ja neile omases kultuuris. „Teatriparadiisis“ mängivad tänased eesti näitlejad

eesti vaatajate ees eesti eilseid näitlejaid, lavastajaid ja teatrijuhte. Ei ole oluline ega tõenäoline, et keegi seejuures kutse- lise teatri sajandijuubelile mõtleks. Küll on tore ja julgustav, et juubel ning niisugune dramaturgia, lavastus ja publik on ajas kohakuti ja koos. Kõlab vist tagurlikult küll, aga mul on tõesti hea meel, et eesti teater on ka eestlaste omavahelise asjana võimalik ja olemas.

Ennäe, tuligi meelde, kus ja millal oli too eelmine kord, mis end kogemusena „Teatriparadiisi“ kolmanda vaatamisega kõrvutada laseb. Ka kavaleht on alles, saab rääkida täpselt. Viieteistkümnendal oktoobril 1988 vaatasin Vilniuses Noorsooteatris leedu klassiku Žemaitė rahvatükki „Kolm kallimat“. Gytis Padegimase lavastus oli esietendunud 13. oktoobril 1979, seega siis üheksa aastat varem. Kavaleht on veel kakskeelne, aga ülemineku-aeg ühiskonnas oli juba nii kaugele edenenud, et venekeelset tõlget teatris enam ei olnud. Teater (lavastus) oli rahvuslik ja rahvalik, ajalooline aeg Leedus ja kogu Baltikumis rahvuslik. Täismaja elas etendusele niisuguse hooga kaasa, et hakkasin kiiresti uskuma, et saan ka ise kõigest osa ja aru. Leedulased lustisid omavahel, aga ma ei tundnud end tolles melus sugugi võõra ega kõrvalisena.

Mälule ja kavalehele toetuv meenus oli juba paberil, kui tuli meelde, et vahendasin tolle sõidu rohkeid muljeid ja „Kolme kallimaga“ seotud kogemust ka trükisõnas. „Mida väiksem rahvas, seda suuremad on tema näitekirjanduse ja teatri kohustused rahvusliku traditsiooni hoidjana [- - -]. Tõlget ei olnud, aga hetkekski ei tekkinud tunnet, et olen millestki ilma jäetud. Rahvalik koomika oli kuidagi täiuslikuna tunduva stiilitajuga liikumisse, miimikasse ja misantstseeni viidud“ (Vilnius, oktoober 1988. – Sirp ja Vasar 25. XI 1988).

Palun pika kõrvalepõike pärast vabandust, aga arvan aina, et memuaarne

kommentaari ei olnud kohatu. Tollases Vilniuses ei olnud ka rahvusvaheliselt hinnatud kõrgteatrist puudu (Nekrošius!). „Kolme kallima“ pikaealine lavastus ei olnud lagunenud – suhe vaatajaga oli hoidnud elusust.

Kas ei ole kujutus miljonilise rahva elitaarsest teatrist, milles kõik on nagu „nendel seal“ ja mille retsidiive meil rohkesti liikvel, sellel taustal siiski liiga süüdimatult tegijakeskne?

Muidugi, kui vaataja nii jõuliselt kaasa mängima hakkab nagu 19. mai õhtul Vanemuises, kui etenduse vastuvõtmine nii jäägitult elamuseks ja teatrirõõmuks muutub, milleks siis veel arvustaja? Üritan siiski. Meil ju puuduvad viimasel ajal peaaegu täiesti teated sellest, kuidas käib lavastuse käsi pärast esietendust, suhtlemises publikuga. Analüüsivaid kommentaare lavastuse kohta on üsna napilt kirja pandud. Kas „Teatriparadiisi“ trükiretseptioon laseb meie teatrikriitika seisuga üldistusi teha?

2

Vanemuine ise, nii palju kui tean, ei ole „Teatriparadiisi“ seotust suurjuubeliga afišeerinud. Küll on sellele esietenduse järel ajakirjanduses tähelepanu juhitud.

Aasta on keskpäigas, kas tähtpäev, mida märgitakse, on ikka enamiku eestlaste teadmisse jõudnud? Ja kui on, siis mismoodi, kas lihtsalt tõsiasjana või ka ajaloona ja tähendusena? Ühtepidi on muidugi kena, kui midagi rahvuskultuuri puutuvat meile päevast päeva kõigi meediakanalite kaudu meelde tuletakse. Teisipidi ei oleks ehk üleaarne aeg-ajalt endalt küsida, kas sõnumis ikka piisavalt sisu ja jõudu on.

Kas tähtpäeva olulisus tuleb ajamõõdust (sada aastat) või on selle olulisem tähendus nende saja aasta sees? Missugusel taustal rahvusliku teatri roll eesti ühiskonnas praegu päevakorda

„Teatriparadiis“. Raivo E. Tamm (Volli) ja Jan Uuspõld (Ruts).

võtta? Teatri suhe ühiskonnaga on Eestis juba mõnda aega ebamäärane. Milleks ikkagi teater? Kui oluline on üksnes majandusedu, piisab meelelahutusest. Kui oluliseks pidada ka rahvuslikku püsimist, järgneb sellest ka teatrile nõudlikke ülesandeid. Tundub siis oluline meelde tuletada ning meeles pidada, et eesti teater on läbi XX sajandi olnud rahvuskultuuriline ning sealtkaudu ka rahvuspoliitiline institutsioon. Teater on olnud neid olulisi kohti, kus eestlased on omavahel ja eestlastena kokku saanud. Nõukogude aega ei saa sellest vaatekohast kuidagi kõrvaliseks pidada. Teatri ühendav ja julgustav toime oli nendel kümnenditel väga oluline. Iseseisvust ja oma riiki ei ole eestlastel olnud rohkem kui kuuekümmel aastal nendest sajast, mis moodustavad kutselise teatri esime-

se täissajandi. Kui oluliseks peame, et oma teatrit hoida suutsime? Kui me ei unusta, kui vähe meid on, peaks rahvuskultuuri kaitsev tähendus seletamatagi selge olema. Mida võib tähistatav sajand meile kogemusena õpetada?

Lähiteatrisse puutuvalt on juuni algul 2006¹ selge, et suvist teatrit tuleb jälle kord küllaga. Kes ütleb, kustmaalt on tegemist traditsiooni jätkumise ja kustmaalt turumajanduse pealetungiga? Teada olevate pakkumiste seast tõuseb teatriaasta kontekstis lootusrikkalt esile Emajõe Suveteatri „Koidula“.

Eesti linnade ja maakondade suvekultuuri koondkavasid silmitsedes tekib lausa iseenesest kahtlus, et pakutakse rohkem, kui on võimalik vastu võtta. Sellest vaatekohast ei ole teatritegijate suvisele aktiivsusele küll midagi ette

heita. Tänapäevases ületootmise maailmas nõuab see territoorium hoidmist ja kaitsmist. On seda võimalik teha kunstist taganemata? Kui massikultuur on järjest kättesaadavam ja agressiivsem, missuguseks kujuneb siis inimhinge puudutama mõeldud teatri osa ja käekäik?

3

Teada on, et „Teatriparadiisi“ kirjutab Kivirähk Vanemuise tellimusel. Ain Mäeots on sel puhul ütelnud, et mõte eesti teatriinimestega teatriparadiisist on pärit temalt, kõik muu on näidendi autor välja mõtelnud (Sirje Pärismaa. Eesti teatri ajalugu – krambivabalt ja kiiksuga. – Maaleht 30. III 2006).

Sisukas pealkiri lehelool – näidendi ja lavastuse eripära selgelt paigas. Teatrilugu välja mõtelnud Kivirähk muidugi ei ole. Ta on sealt võtnud, mida oli vaja. Tulemus on laval näha ja vaadata, ju siis paradiisi-idee kirjanikule sobis. Kirjaniku pakutud kujude, suhete ja sündmustega paradiis on omakorda teatrile hästi sobinud. Koostöö on laabunud ja end õigustanud. Vaataja ees on tervik, mille vastuvõtmine ei tohiks tekitada tõrkeid ega probleeme. Probleemidega selle sõna tõsisemas tähenduses „Teatriparadiis“ ei tegelda, žanr ja laad on teine. Mängu kannavad teatriloolise taustaga rollid. Olulised on suhtepaarid (esinäitlejad Kaarel ja Ants, leghendaarne koomik Paul ja rahvalik näitleja Ruts; noorelt surnud teatrilegend Altermann ja vanalt surnud teatrilegend Ird), kavalehel sõnastatud rollide määratlused. Hoopis teises tähenduses küll moodustavad paari ka Volli (Panso) ja Ird. Sündmustes need kaks kokku ei puutu, neid lähendab ühtelangev eristaatus. Mõlema puhul on ajalooline algkuju lavale toodud šaržeeritult, aga võimalikult äratuntavalt.

Andrus Kivirähk on kirjutanud tüp-
ris naljaka ja naeruse loo sellest, kuidas

teatriparadiisi eesti pilvel sajandijuubeli tähistamiseks ettevalmistusi tehakse ja mis sellest lõpuks välja tuleb. Tegevusaeg laval ja saalis – taevas ja maa peal – on niisiis üks ja seesama, olevik, täna-
ne päev. Askelduste sisu on küll lahku-
minev. Taevas ei ole toimivat teatrit ning sellega seotud muretsemisi. Vastu-
olusid muidugi piisab ka üleval. Inim-
loomuse põhihädad on needsamad mis
maa peal. Ei paista lootustki, et Men-
ning (Jüri Lumiste) ja Lauter (Hannes
Kaljujärvi) kokku leppida võiksid, mida
juubeli tähistamiseks lavastada. Soo-
tuks isepäi toimetavad samas asjas ülla-
tavalt teineteist leidnud Ird (Aivar Tom-
mingas) ja Altermann (Ott Sepp). Jätkub
kunagiste esinäitlejate Kaarli (Riho
Kütsar) ja Antsu (Margus Jaanovits) ri-
vaalitsemine. Üksjagu üllataval moel
annab feminism endast ka teatris mär-
ku. Kuulsate naisnäitlejate nelik toob la-
vale feministliku „Libahundi“. Mood-
sust kui palju ja juubelilavastuse asjus
tekinud ummik laheneb kuidagi ise-
enesest.

Näidendi põhi on teatrilooline, eten-
duse osalised teatrilooliste isikutena nii
või teisiti äratuntavad. Nali sugeneb nii
üldinimlikest motiividest kui ka teatri-
loolistest seikadest – näiteks vaimukad
viited prototegelaste kunagistele rolli-
sooritustele.

Etenduses on nalja mitu korda roh-
kem, kui seda näidendit ümber jutusta-
da püüdes nähtavale tuleb. See ei ole
mõistagi öeldud näidendi laituseks, küll
aga lavastaja ja näitlejate kiituseks. Vaa-
tajate ees on näitlejateater ja seda nii-
suguses eheduses, nagu harva näha saab.
Tihedaks kirjutatud näidend saab tubli
võimenduse. Suurepäraselt mängib kaa-
sa Iir Hermeliini kujundus. Näidendi
avaremargis jutuks olevast pilvest on
saanud kõige lihtsama ilmega laudsein.
Selle ukсед ja luugid lasevad üllataval
viisil misanstseene luua. Laval on üksnes
see, mida tegevuse käigus hoidmiseks

„Teatriparadiis“. Andres Dvinjaninov (Vanemuine), Jan Uuspõld (Ruts) ja Indrek Taalmaa (Paul).

vaja. Lakoonilisus, mis kuidagi märkamatuks väga sisukaks muutub.

Rollikujudest rääkimine võiks seekord omaette põnev ja mahukas teema olla. Erinevad suhted prototüüpidega ja mis kõik veel. Raivo E. Tamme Vollit ja Aivar Tomminga Irdi saan minagi, nende kaasaegne, üksnes kiita. Ju nad on oma ehtsuses miskitmoodi äratuntavad ka nendele, kes prototüüpe näinud ei ole?

Mille poolest 19. mai etendus konkreetselt varasemast etem oli? Jüri Lumiste Menning oli enesetähtsust ja atraktiivsust tublisti juurde saanud – aga siiski parajal määral, härrasmehehoiakut kuidagi ohustamata. Kuulsate naisnäitlejate edenemine oli ehk kõige märgatavam, seda ka trupina trupis (Helena Merzini Erna, Marika Barabanštšikova

Aino, Liina Tennosaare Liina, Kais Adlase Mari). Just etenduse lõpp võitis sellest tublisti. Positiivseks lühiportreeks pakuvad head ainet kõik osatäitmised. Sujuvalt oli Vanemuise rollis lavastusega liitunud Andres Dvinjaninovit asendanud Marko Mäesaar.

4

Mõni tähelepanek ka „Teatriparadiisi“ kriitilise trükiretseptiooni kohta. Üle-eestilised ajalehed reageerisid vististi kõik, ei puudunud ka Äripäev. Nendega ühinesid Pärnu Postimees, Sakala ja Tartu Postimees. Eesti Ekspress avaldas esiteks Gerda Kordemetsa vaatamissoovituse ja nädal hiljem Reelika Reinomäe pikema sõnavõtu, mis pakkus tutvustamise kõrval ka tabavaid

sisulisi tähelepanekuid. Arvata võib, et retseptiooni aktiivsust kasvatas esietenduse teatripäeva-kontekst.

„Teatriparadiisi“ retseptioon kinnitab teada olevat: sõna võetakse esietenduse muljete põhjal, leheruumi jagub teatri jaoks vähe. Süveneva lähenemise ja suhtumisega paistab üldpildis silma Aapo Ilvese sõnavõtt Tartu Postimehes. Süvenenult ja tasakaalukalt, potentsiaalsele vaatajale intrigeerivaid vihjeid andes kirjutab Andres Laasik Eesti Päevalehes.

On üllatav küll, kui erinevaid hinnanguid ühe ja sellesama etenduse (või siis kõrvutiste etenduste) vaatamisele on järgnenud. Postimehe püsikriitiku Andres Keili sõnavõttu (Kurb ja nukker „Teatriparadiis“. – Postimees 3. IV 2006) on tema kolleeg Margot Visnap iseloomustanud teerulliga ülesõitmisena. Niiviisi sobib ütelda küll, kuigi Keili kirjatöö nutune toon teeb teerullikujundi üksjagu sobimatukski. Kogu talle antud napi leheruumi kulutab arvustaja (?) selleks, et teada anda, kui nõrдинud ja masendatud on ta teatris kogetust. „Teatriparadiis“ on Keili meelest „arusaamatu, saba ja sarvedeta jura“. Ei leia sellest sõnavõtust konkretiseerivat väidet, millega annaks polemiseerida. Lugejale paistab kätte üksnes hingepõhjani solvatud ja solvunud teatrikülastaja, keda tahaks nagu lohutada: ehk veab sul järgmisel korral siiski paremini.

Teatrikriitika see ei ole. Missugune žanrimõiste sobiks, pakkuda ei oska. Ju Postimees teab.

Sirbi kriitik Margot Visnap on keerulisemas olukorras: vastu ja poolt korraga (Vanemuine tuulte pöörises või uue ootuses? – Sirp 12. V 2006). Mis teatris nähtus head oli, tuleb näidendist ja üksjagu vististi näitlejatest. Lavastaja on oma töö aga tegemata jätnud või siis halvasti teinud. Lavastuse ebaõnnestumisest hoolimata on „Teatriparadiis“ kuuldavasti publikumenukas. Ei mida-

gi arusaamatut: Kivirähk tõmbab vaatajaid ligi, toimib publikumagnetina.

Jääb mulje, et Visnap peab Vanemuise kunstile seisuga üleni avariiliseks. Teatri mulluse hooaja sõnalavastused jaotuvad selles nägemuses kohe „tõsisema kaalukategooria töödeks“ ja „kõmöödiapõlluks“. Lavastuste väärtuseline vastandamine žanrist lähtuvalt on ilmne, kui raske seda kutselise teatri sajanda aasta kriitikast ka uskuda ei ole.

Veel kord siis eestlased omavahel ning seda vägagi tuttavlikus misantstseenis.

Kommentaar:

¹ Artikli kirjutamise aeg. Toim.

Postskriptum, kirjutatud juuli keskpaigas.

Aeg edeneb mõnikord üllatavalt kiiresti. Seda „Teatriparadiisist“ lähtuvat lugu kirjutasin jaanipäeva eel ning nimetasin lootusrikkalt Emajõe Suveteatri plaanis olevat „Koidulat“. Aastatega usalduse võitnud tegija, suure teatrijuubeliga seostuv rahvuslik aines – mingit konkreetsemat teavet „Koidula“ kohta mul tookord ei olnud. Ei pannud ka tähele, et lavastus ise juba juuni lõpus vaatajate ette jõuab.

Jõudiski, ning seda hästi positiivse elamuse ja kogemusena. Täit tunnustust on väärt kõik nähtud etenduse komponendid. Seda juba ideest alates, mis rahvusliku teatri suurjuubeliga kenasti seotud. Tuletame meelde, hoiame meeles. Suhtumine, mis ka „Koidula“ puhul oluline, kui kunagi tulevikus eesti kutselise teatri esimest sajandijuubelit meelde tuletatakse. Kõigepealt väärib kiitust lavastamise ja etendamise käigus sündinud tervik ja tulemus, mis üllatada püüdmata ka tuntusega köitis. Juba suhteliselt palju kasutatud ainerings oli Urmas Lennuk näidendit kirjutades end vabalt ja koduselt tundnud. Pean silmas, et lavastuse osalised – Koidula,

Urmas Lennuk, „Koidula“. Hannes Kaljujärv (papa Jannsen) ja Elina Reinold (Lydia)
Lavastaja Andres Dvinjaninov. Kunstnik Iir Hermeliin. Emajõe Suveteatri esietendus
29. VI 2006 Tartus Jaama 14 pargis.

Peeter Paasmäe foto

Jannsen, Jakobson – on ammuigi tuttavad, aga siin ja seekord ei ole ka. Näitemängu ja ajaloo suhted on kuidagi uut-moodi sassis. Jannsen (Hannes Kaljujärv) ei ole probleem mõistatamiseks, vaid selge sihiga rahvuslane ja ülepea nutikas ning tegus mees. Jakobson (Leino Rei) on ootamatult koomiline, aga nii, et naerda tema üle saab üksnes hästi sõbralikult. Niisamuti on lugu vanas eas meeletult armunud Kreutzwaldiga (Jüri Lumiste). Elina Reinold tegi täispanuse Koidula noorusele ja veetlevusele, vaimsusele ja arukusele, seejuures põrmugi paatosesse või magususse kaldumata. Kui tervikust kõnelda, siis oli see näitlemine tõsiseltvõetavuse ja avaliku mängulisuse piiril – pool- ja veerand-

toonide tabamine, tasakaalutunne, kerguse vaim. Tagasimuljes näib, nagu oleksin vaadanud vähemasti kahte etendust korraga ja teineteise sees – meeldetuletust rahvusliku teatri algusajast ning rõõmsameelset ajaviidet. Kas kiita lavastaja Andres Dvinjaninovit eriti just stiilitaju eest?

„Teatriparadiis“ ja „Koidula“ – ega midagi muud puhtalt teatrikunsti vahenditega tehtut juubeliaastal juubelit märkimas praegu meelde ei tulegi. Kõrvuti ollakse ka rubriigis „eestlased omavahel“, sest mõnda arvustajat kurvastanud „Koidulagi“ esietendusel kogetu lausa pisarateni...